

A kérdő modalitás jelölése a beágyazott poláris kérdésekben és viszonya a funkcionális bal perifériák történetéhez*

Julia Bacskai-Atkari

1. Bevezetés

A jelen tanulmány célja a magyar *-e* kérdő elem történeti fejlődésének vizsgálata a beágyazott kérdésekben.¹ Érvelésem szerint az *-e* elem megjelenése és grammatikalizációja egy közvetlenül az ige melletti pozícióban a funkcionális bal perifériák ómagyar kori (kb. 9–16. század) fejlődésére vezethető vissza, valamint arra, hogy a [+wh] jegy fonológiailag látható jelölése a vP-periférián, nem pedig a CP-periférián grammatikalizálódott.²

Az alábbi példák a mai magyar beágyazott poláris (eldöntendő) kérdések felépítését illusztrálják:

- (1) a. Azt kérdeztem, **(hogy)** szereted-**e** a lazacot.
b. Nem tudom, **(hogy)** szereted-**e** a lazacot.

---

* A jelen kutatást a *Deutsche Forschungsgemeinschaft* támogatta a „The syntax of functional left peripheries and its relation to information structure” projekt keretében. A tanulmány első változatához fűzött hasznos megjegyzéseirért É. Kiss Katalinnak szeretnék köszönetet mondani.

¹ A UEW. szerint az *-e* egy uráli tagadó ige leszármazottja; ezt a nézetet fogadja el a kurrens szakirodalom is (l. Gugán 2012). Vagyis lényegében egy olyan grammatikalizációról van szó, amelynek során a negatív elem végső soron kérdő mondatbevezetővé válik; erre más nyelvekben is van példa, l. Van Gelderen (2009: 149–151) és Aldridge (2011) elemzését a kínairól. A mi szempontunkból az a fontos, hogy, mint É. Kiss (2014) is rámutat, az *-e* minden valószínűség szerint egy fejevű C feje volt az ősmagyarban; a fejevű CP pedig finnugor örökség, amely például mai rokon nyelvekből is adatható (l. például Tánczos 2013 elemzését az udmurtról). Az *-e* etimológiájára vonatkozó egyéb hagyományos elképzelések nem igazán meggyőzőek. A TESz. szerint az *-e* valószínűleg finnugor eredetű, és valamilyen figyelemfelkeltő szerepű indulatszóból származik; a magánhangzók nem szabályos megfelelése miatt ugyanakkor ez kétséges. Az EWUng. egyértelműen tévesnek minősíti a finnugor származtatást, az *-e* megjelenését belső fejlődés eredményének tekintve, és az indulatszóból való levezetés helyett az *-e* kérdő partikulát az *e/ez* közelre mutató névmásból eredezteti, mégpedig úgy, hogy az eredeti névmás elsőként a névmások, határozószók, valamint főnevek utáni pozícióban értelmeződött át partikulává, később pedig az igék után is. Ehhez a változáshoz azonban az lett volna szükséges, hogy az *ez* demonstratív elem rendszeresen megjelenjen a főmondati poláris kérdésekben, mégpedig csak azokban, hiszen mellékmondatokban az *-e* az ómagyarban nem jelenik meg, és emellett mindig olyan pozícióban álljon, ahol a mondat többi része után áll, hiszen, mint a továbbiakban látni fogjuk, az *-e* eredeti pozíciója a tagmondat vége – ilyen szórendre azonban nincsen semmilyen evidencia.

² Fontos kiemelni, hogy egy jegy szintaktikai kódolása nem feltétlenül jelenti a fonológiai szerkezetben való láthatóságát is. A jelen dolgozatban elsősorban is a [+wh] jegy látható jelölését, illetve annak változását vizsgálom, hiszen a grammatikalizációs változások kiindulópontja is éppen a látható elemek szerepének és szintaktikai státusának újraértelmezése. Afelől természetesen nincs kétség, hogy a [+wh] jegyet a CP-periférián egy C fej kódolja, azonban ez nem zárja ki azt, hogy a funkcionális vP-perifériára is átkerüljön ez a jegy. Amennyiben az utóbbi eset áll fenn, úgy a vP-periférián egy funkcionális fej (F) specifikált a [+wh] jegyre, és ez egyeztetés révén a C fejen is megjelenik, vagyis a mátrix predikátum számára is látható.

Mint látható, a beágyazott mellékmondat élén a *hogy* mondatbevezető (C fej) áll, amelynek a jelenléte az (1) példában opcionális³; a mellékmondat ezen felül kötelezően tartalmazza az *-e* kérdő elemet. Ezzel szemben az ómagyarban a következő konfigurációt találjuk:

- (2) a. kerdlec teget :| **ha** alkoholmas ennÿe mend azokbalal ewangeliummÿ tartokna, mellyec eleueuettettne .| mÿkent cristus hagÿa
(Jókai-kódex 16; 1440 körül)
- b. Es nem tudom, **ha** iduezelz, awağ karhozol, ez velagnak ġakorlatos alhatatlansagiart
(Bod-kódex 1v; 16. század első negyede)

A fenti példák mutatják, hogy az *-e* kérdő elem az ómagyar beágyazott kérdésekben nem szerepel, másrészt a mondatbevezető a *ha*, amelynek nincsen fonológiai kitöltetlen variánsa. Megjegyzendő, hogy már az ómagyar korban is megtalálható a *ha* és az *-e* együttes használata,⁴ amely azonban inkább a középmagyar korra jellemző (vö. Bacskai-Atkari 2014c).

A (2)-es típusú szerkezetekből az (1)-eshez vezető változásnak tehát két fő vonulata van: az egyik a mondatbevezető megváltozása (a korábbi [+wh] *ha* helyett a [±wh] jegy tekintetében alulspecifikált *hogy*),⁵ a másik pedig az *-e* elem megjelenése. Az *-e* státusát illetően megjegyzendő, hogy lehetőségként felmerült a fókuszfejként való elemzés (pl. Van Craenenbroeck–Lipták 2008); ez azonban meglehetősen problematikus, mivel az *-e* elem nem köthető egyértelműen a fókusz fogalmához. Egy másik lehetőség az, hogy az *-e* egy IntP (Interrogative Phrase) feje, Rizzi (2001) értelmében: ebben az esetben tehát az *-e* megfelelő módon azzal a pozícióval társul, ahol más kérdő

---

³ A *hogy* kötelező kitétele vagy opcionális volta nem a mellékmondat modalitásától függ, hanem a főmondati predikátumtól. Az (1) példában a főmondatban igei predikátumok szerepelnek; a melléknévi predikátumok azonban megkívánják a *hogy* kitételét:

(i) Kérdéses, *(**hogy**) megértette-e a problémát.

A *hogy* kitételére vonatkozó megszorítások ugyanakkor túlmutatnak a beágyazott kérdések problémakörén; a mi szempontunkból az a lényeg, hogy a beágyazott kérdésekben a kérdő modalitásnak nem kötelező velejárója (és ezért nem is jelölője) a *hogy*.

⁴ Jelenleg (2015. szeptember 5.) a “Régi magyar konkordancia” korpusz (<http://omagyarokorpusz.nytud.hu/hu-search.html>) normalizált részében a *ha* kötőszó összes használatára (tehát feltételes kötőszóként is) 913 találatot ad a kereső, ezek közül az (i)-ben idézett példa az egyetlen, amely az adott tagmondaton belül az *-e* elemet is tartalmazza:

(i) es **ha** vetközözt **e** rola penitenciat tartot (Guary-kódex 10)

⁵ Megjegyzendő, hogy a *hogy* [±wh] jegy tekintetében való alulspecifikáltsága, vagyis az a kettősség, hogy mind [+wh], mind [-wh] tagmondatokban megjelenhet, nem azonos azzal a típusú kettősséggel, amely az ómagyar (és részben a középmagyar) *ha* mutat abban a tekintetben, hogy mind kérdő, mind pedig feltételes tagmondatokban megjelenhetett. A *ha* ugyanis mindkét funkcióban [+wh] jegyű, és ebben a tekintetben az angol *if* 'ha' C fejre hasonlít, amely szintén mindkét mondatípust bevezetheti, amint arra Kayne (1991) is rámutatott. A kérdő és a feltételes mellékmondatok nem a mondatbevezető jegyspecifikációjában, hanem abban, hogy a beágyazott kérdések a főmondati predikátum által szelektált komplementumok, míg a feltételes tagmondatok adjunktumok, l. Iatridou–Embick (1994), Izvorski (2001), Bhatt–Pancheva (2006). A magyarban a *ha* mint [+wh] jegyű C fej tehát csak a beágyazott kérdésekből szorult ki, a feltételes mellékmondatokból nem, hiszen utóbbiakban nem volt (és nem is lehetett) olyan elem, amely az alacsonyabb funkcionális vP-periférián átvehette volna a [+wh] jegy fonológiai jelölőjének szerepét.

elemek is vannak; a fennmaradó kérdés elsősorban is az, hogy ez a pozíció a CP-periférián vagy a vP-periférián helyezendő-e el.

A jelen tanulmányban amellet érvelek, hogy az *-e* egy olyan funkcionális fej (a továbbiakban: F, amely tehát nem azonosítandó a „fókuszfej” fogalmával), amely a mai standard magyarban a [+wh] tulajdonság fonológiailag látható jelölője a funkcionális vP-periférián, míg a CP-rétegben a [+wh] jegy szintaktikai kódolása nem köthető [+wh] specifikációjú, fonológiailag látható elemhez. A releváns változások a funkcionális bal perifériák fejlődésével párhuzamosan képzelendők el: ez pedig azzal az alapvető szórendi változással függ össze, amely az ősmagyar SOV szórendtől a mai magyarra is igaz „Top Foc V X” szórendig vezetett el (É. Kiss 2013), és amely a fejkezdetű vP-k megjelenéséért, valamint a funkcionális vP-periférián egy speciális fókuszpozíció kialakulásáért volt felelős.

A következőkben a fent vázolt kérdéseket szeretném részletesebben megvizsgálni. A 2. rész röviden áttekinti a mai magyar kérdő mondatok típusait. A 3. részben az ősmagyar és a mai magyar beágyazott poláris kérdések közötti különbségeket tárgyalom, a 4. részben pedig az ősmagyar kérdő mondatok elemzését adom meg. Végül az 5. részben a változás elméleti vonatkozásait mutatom be, egy olyan nyelvközi keretbe ágyazva a problémát, amely a kérdő modalitás jelölése és a funkcionális bal perifériák viszonyára alapul.

2. A mondattípus és a kérdő modalitás jelölése a mai magyarban

Ebben a részben a mai magyar kérdő mondatok típusait mutatom be, különösen arra koncentrálva, hogy a [+wh] modalitás kódolása hogyan történik. A 2.1. részben a standard változatot mutatom be, és az ebben található szerkezetekhez adok minimális elemzést. A 2.2. rész a nemstandard változatok bizonyos eltéréseire hívja fel a figyelmet: mint látni fogjuk, a különbség nem a rendszer egészét érinti, hanem az *-e* pozícióját illetően kell valamelyest módosítani a standard változatra kidolgozott szerkezetet. Ez annak a kérdését is felveti, hogy a standard és a nemstandard szerkezetek történetileg hogyan viszonyulnak egymáshoz: amellet fogok érvelni, hogy a nemstandard változatokban megfigyelhető egy újraértelmezés által indukált változási sor, amelyre a későbbiekben a korábbi korszakok (ősmagyar, középmagyar) adataiból is hozok érveket.

2.1. A standard szintaktikai paradigma

A mai magyarban a főmondati kérdéseket sajátos kérdő intonáció jellemzi. Emellet a kérdőszavas kérdésekben⁶ maga a kérdőszó is jelen van, amely egyben a tagmondat [+wh] modalitásának fonológiailag látható morfoszintaktikai jelölője is. Tekintsük a következő példát:

---

⁶ A kérdőszavas kérdések alatt a jelen tanulmány kizárólag a kiegészítendő kérdéseket érti, kérdőszón pedig az ezekben szereplő kérdőszókat, pl. *ki*, *mi*, *hol*. Nem tartoznak ide tehát a poláris kérdésekben megjelenő elemek,

(3) **Ki** ette meg a sajtot?

Mint látható, ebben az esetben a kérdőszó a *ki*, amely a tagmondat elején áll. A poláris kérdésekben viszont az *-e* kérdő partikula opcionális, mint a (4) mutatja:

(4) Megetted(**-e**) a sajtot?

A főmondati és a beágyazott kérdések közötti fő különbség az, hogy a beágyazott kérdésekben a magyarban nem számolhatunk disztinktív kérdő intonációval, és így a tagmondat [+wh] modalitását másképpen kell láthatóvá tenni. A kérdőszavas kérdésekben a kérdőszó eleve jelen van; magát a tagmondatot pedig a *hogy* opcionálisan vezeti be. Ezt mutatja az alábbi példa:

(5) Azt kérdeztem, (**hogy**) **ki** ette meg a sajtot.

A poláris kérdésekben az *-e* kitétele kötelező; emellett magát a tagmondatot a *hogy* ismét opcionálisan vezeti be:

(6) Azt kérdeztem, (**hogy**) megetted-**e** a sajtot.

Az (5) és (6) példákban fellelhető mintázatok között számos hasonlóságot fedezhetünk fel. Megjegyzendő, hogy a *hogy* mondatbevezető egy általános alárendelő kötőszó, amely nem specifikált a [$\pm$ wh] jegyre, l. É. Kiss (2002), és éppen ezért mind [+wh], mind pedig [-wh] szintaktikai környezetben is megjelenhet. A beágyazott kérdések felépítése tehát a következőképpen jellemezhető: a *hogy* mondatbevezető, amennyiben megjelenik a szerkezetben, úgy egy olyan C fejben található, amely a szintaktikailag a finit beágyazást és a [+wh] jegyet kódolja, a két funkció közül azonban a *hogy* csak a finit alárendelésre van lexikailag specifikálva, ezért a [+wh] jegy fonológiailag is látható kódolása nem a *hogy* C fejhez köthető. A [+wh] jegyet ezért egy másik elemnek láthatóan kell hordoznia, ez pedig a kérdőszavas kérdésekben a kérdőszót tartalmazó konstituens, a poláris kérdésekben pedig az *-e* partikula. A *hogy* elhagyhatósága éppen ezért a mátrix predikátum függvénye: a [+wh] jegyet egy másik elem is hordozza, a finit alárendelést pedig nem szükséges fonológiailag látható módon jelölni.

Az egyes elemek pozíciójára nézve elmondható, hogy a *hogy* mondatbevezető egy C fejben helyezkedik el; a kérdő operátorok a magyarban azonban jóval lejjebb foglalnak helyet a szerkezetben.

---

vagyis az *-e*, illetve például a *vajon*, *nemde* partikulák, amelyekre a kérdő partikula (vagy az *-e* esetében kérdő elem) megnevezéssel fogok utalni.

A magyarban az operátormozgatás célpozíciója más a vonatkozó névmások, mint a kérdő névmások esetében (Horvath 1986): míg a vonatkozó névmások egy [Spec,CP] pozícióba mozognak (l. még Kántor 2008, illetve Bacskai-Atkari 2014a), addig a kérdő operátorok a funkcionális vP-perifériára mozognak, mégpedig a „fókuszpozícióba” (l. még É. Kiss 2002). A magyar operátormozgatás így módon eltér az angol vagy a német konfigurációtól, ahol a vonatkozó és a kérdő névmások egyaránt egy [Spec,CP] pozíciót céloznak meg (vö. Horvath 1986).

A magyar kérdőszók pontos szerkezeti helye a fókuszált összetevőkkel való hasonlóságból világosan kikövetkeztethető. Mint ismert, a magyarban a fókusz egy közvetlenül az ige megelőző pozícióban helyezkedik el. Tekintsük a következő példákat:

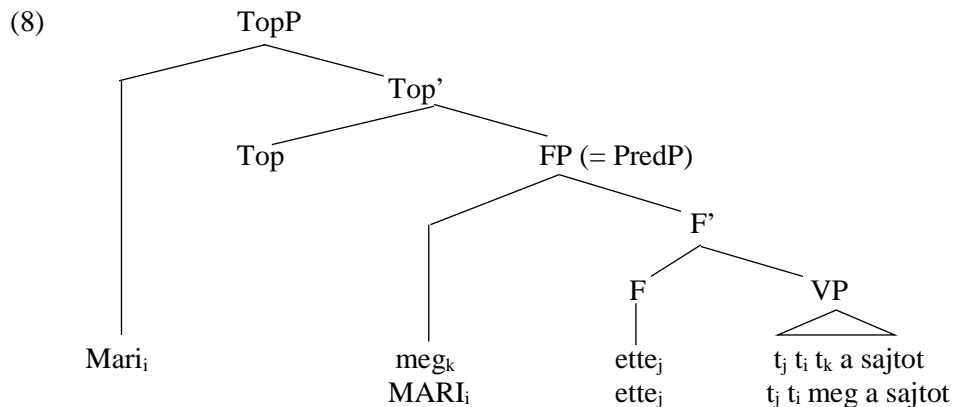
- (7) a. Mari **me**gette a sajtot.
b. **MARI** ette meg a sajtot.
c. Mari **nem** ette meg a sajtot.

A (7a) mondat a semleges „igekötő+ige” sorrendet mutatja, ahol is az igekötő (*me*) közvetlenül a lexikális ige (*ette*) előtt áll; az alany (*Mari*) pedig egy, a bal periférián található topikpozícióban van. Ezzel szemben a (7b) mondatban az alany fókuszban van (kapitális szedéssel), és így a közvetlenül az ige előtti pozíciót foglalja el, amelybe így értelemszerűen nem kerülhet be egyidejűleg az igekötő is: ez pedig az inverz „ige+igekötő” sorrendet eredményezi. Mint a (7c) mutatja, az igekötőn és a fókuszon kívül a negatív *nem* is megjelenhet közvetlenül az ige előtt, amennyiben a tagadás a predikáció egészére vonatkozik (tehát nem frázisos tagadás).

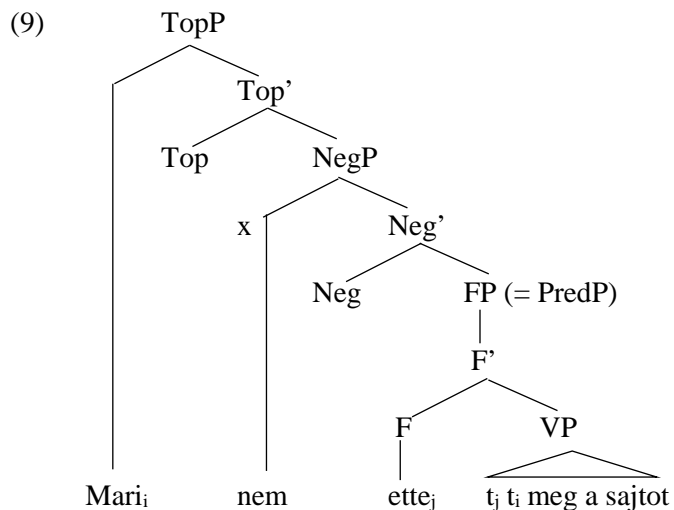
A (7) alatt szereplő mondatok szerkezetére nézve a következőket feltételezem. A lexikális igei projekciók felett közvetlenül található a funkcionális vP-periféria, amely különböző funkcionális projekciókat (FP), valamint adott esetben tagadószerű kifejezéseket (NegP) tartalmaz. A jelen tanulmány szempontjából nem releváns kérdés a lexikális VP belső szerkezete (erről l. például É. Kiss 2006, 2008a), és a továbbiakban ezt a réteget csak VP-ként jelölöm. A közvetlenül a VP feletti réteg lényegében megegyezik azzal a predikációs frázissal (PredP), amely É. Kiss (2006, 2008a, 2008b) elemzéseiben szerepel, és ennek a projekciónak a specifikálójába mozog az igekötő, l. (7a), vagy a fókuszált összetevő, l. (7b), illetve természetesen számos más igemódosító is (a fentebb idézett munkákon kívül l. még É. Kiss 2005a, 2005b), l. (7c). Az ige ennek a PredP-nek a fejébe mozog fel, függetlenül attól, hogy a specifikálója kitöltött-e vagy sem (É. Kiss 2008b). Megjegyzendő, hogy elliptikus szerkezetek esetében az ige felmozgása elmaradhat, ebben az esetben az ige törlését is magával vonva (ennek elemzését a hasonlító mellékmondatokban l. Bacskai-Atkari 2014a: 229–270). A következőben erre a PredP-re alapvetően FP-ként fogok utalni (a PredP címkével az ábrákban ugyanakkor utalva arra, hogy ez egy közvetlenül a VP feletti FP-projekció); ennek elsősorban az iterált FP-k esetében lesz jelentősége. Ha a tagadás a predikáció egészére vonatkozik, l. (7c), úgy a *nem* egy olyan NegP specifikálójában található, amely közvetlenül a PredP felett van, és a PredP

specifikálja üres (l. É. Kiss 2006, 2008a, 2008b); a [Spec,PredP] pozíció azonban szintaktikailag elérhető, mint azt lentebb látni fogjuk. Végezetül a topikok az FP felett helyezkednek el: ez elképzelhető valamilyen TopP projekcióként (É. Kiss 2002), prozódiaileg leginkább valamilyen adjunkcióról van szó (Szendrői 2001); a mi szempontunkból elég annyi, hogy a topikok a funkcionális vP-periféria felett találhatóak, tehát a jelen vizsgálat szempontjából nem relevánsak.

Az egyszeres FP-t (és semmilyen NegP-t nem) tartalmazó lehetséges szórendi változatokat, l. (7a) és (7b), a (8) mutatja:

A NegP a (7c) mondatban a következőképpen ábrázolható:

Megjegyzendő, hogy amennyiben a tagadás nem a predikátum egészére vonatkozik, úgy a *nem* után a [Spec,FP] pozícióban található a fókusz vagy az igekötő (É. Kiss 2006, 2008b). Mint a szórendből látható, a Neg fej nem vonzza fel az igét, amely így az F fejben marad.

- (10) a. **Nem MARI** ette meg a sajtot, hanem Anna.
 b. Mari **nem megette** a sajtot, hanem lereszelte.

Lehetséges azonban az is, hogy a fókusz (vagy az igekötő) megelőz egy [Spec,FP]-ben található tagadó elemet:

- (11) a. **MARI nem** ette meg a vacsorát.
b. Marinak nagyon tetszik az új könyv, **ki nem** adná a kezéből.

Ezekben az esetekben iterált FP-vel van dolgunk, az ige azonban nem mozog fel a lenti F fejből, hiszen az alsó F fejbe való mozgatással már eleve nem maradhat olyan jegye, amely ellenőrizetlen maradna: az alsó F (Pred) fejbe való felmozgását predikátum-státusa váltja ki, nem pedig a specifikálóban lévő elem valamely tulajdonsága, hiszen az ige akkor is felmozog, ha nincs semmi a specifikálóban. Az alsó [Spec,FP]-ből a felső [Spec,FP]-be való mozgatásnak hatóköri okai vannak, amely a (11a) típusú fókuszos mondatoknál meglehetősen szokványos. Az igekötő felmozgatása kevésbé szokványos, ugyanakkor a (11b) lehetséges volta mutatja, hogy a (11a) esetében sem kell a fókuszált összetevő valamely speciális szintaktikai elhelyezkedésével számolni: mindkét szerkezet lehetséges, a különbségeknek szemantikai okai vannak. A (11b) elérhetősége valószínűleg arra vezethető vissza, hogy az igekötőnek vannak kvantortulajdonságai is (a magyar igekötőkről ebben a vonatkozásban egy újabb elemzésért l. Halm 2014, nyelvközi vonatkozásban l. például Filip 1996). A felső FP-t szinten megelőzheti NegP; ezt az is jól mutatja, hogy adott esetben két NegP is megjelenhet a szerkezetben:

- (12) a. **Nem MARI nem** ette meg a vacsorát, hanem Anna.
b. A: A WiFi-routerem nem engedi ki ezt az oldalt.
B: **Nem ki nem** engedi, hanem be.

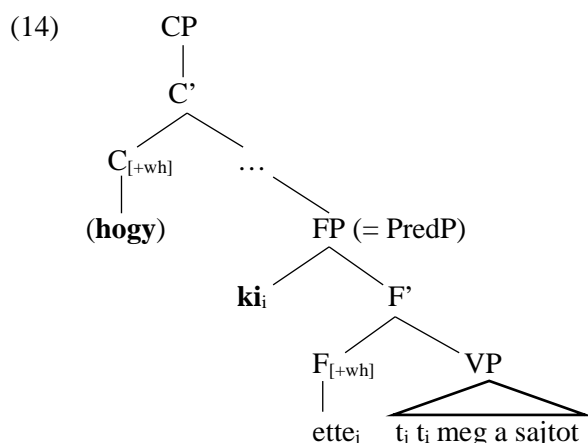
A (12b) típusú mondatok elérhetősége igencsak korlátozott, ennek azonban szemantikai okai vannak; a (12a) típusúak viszont teljesen elfogadhatók. Szerkezetileg tehát két NegP és két FP generálódik a VP felett. Mindennek a mi szempontunkból az a jelentősége, hogy az ige egy F (Pred) fejbe mozog, és innen sem egy további FP, sem egy NegP generálása során nem mozog feljebb; a projekciók együttállását pedig szemantikai megszorítások korlátozzák. A tagadás hatóköréből való kikerülés miatt a fókusz vagy korlátozott mértékben az igekötő is kimozdulhat az alsó [Spec,FP]-ből, azonban mindenképpen innen mozog, és nem egyenesen a VP-n belülről, hiszen a fókusz és az igekötő ígét megelőző együttállása ezekben az esetekben sem lehetséges.

Térjünk rá mindezek után a kérdő mondatok fentebb ismertetett típusainak a szerkezetére. Mint a (13) példa mutatja, a kérdőszók ugyanazt a pozíciót célozzák meg, mint a fókusz:

- (13) a. ***Ki** megette a sajtot?
b. **Ki** ette meg a sajtot?

A kérdőszónak (vagy a kérdőszót tartalmazó összetevőnek) közvetlenül az ige előtt kell megjelennie, mint a (13b) példában: egy felsőbb pozíció nem megengedett, ezért a (13a) nem grammatikus. Ha a magyar kérdőszavas kifejezések egy [Spec,CP] pozícióban lennének, akkor a (13a) jólformált kellene, hogy legyen; mivel ez nem áll fenn, levonható az a következtetés, hogy a [+wh] tulajdonság jelölése a funkcionális vP-periférián, egy FP projekcióban van kódolva.

A beágyazott kérdőszavas kérdések (l. az (5)-ös példát) szerkezetét a (14) mutatja:

Mint látható, a [+wh] jegy az F fejen helyezkedik el, amely közvetlenül a VP felett található, és az FP specifikálójába mozog a kérdőszó vagy az azt tartalmazó összetevő (pl. *ki*). Emellett a *hogy* alárendelő mondatbevezető láthatóan megjelenhet a legfelső CP fejében; megjegyzendő, hogy a CP és az FP között további projekciók is megjelenhetnek (például topikok). Mivel a (14)-ben a [Spec,FP] pozíciót a kérdőszó foglalja el, az igekötő (*meg*) a VP-n belül, az ige mögött marad.

Megjegyzendő, hogy bár a kérdőszó fókusszal való együttállása, vagyis egy iterált FP, nem zárható ki, azonban a két összetevő sorrendje kötött:

- (15) a. Azt kérdeztem, hogy **A SAJTOT ki** ette meg.
 b. *Azt kérdeztem, hogy **ki A SAJTOT** ette meg.

Ennek könnyen belátható oka van: az F fejen lévő [+wh] jegyet csak egy olyan elem tudja leellenőrizni, amely maga is [+wh] specifikációjú, és mivel a fejben nincs ilyen elem, a specifikálóra mindenképpen egy [+wh]-s összetevőnek kell kerülnie. Ha a kérdőszó egy [Spec,CP] pozícióba mozogna, úgy a (15b) mondatnak jónak kellene lennie, a (15a) elfogadhatósága pedig kérdéses volna, hiszen a magyarban a topikok alapesetben a CP-réteg alatt találhatóak (vö. É. Kiss 2002). Mindez nem zárja ki a [+wh] jegy felsőbb FP-projekciókba való perkolálódását (végső soron pedig a [+wh] jegyű C-vel való egyeztetést), azonban a jegyet csak egyszer lehetséges ellenőrizni.

A tagadásnak nem lehet hatóköre a kérdő operátor felett, ezért a *nem* és a kérdőszó sorrendje kötött, ami a (11)-hez hasonlóan az alsó [Spec,FP]-ből való feljebb mozgással jár együtt:

- (16) a. Azt kérdeztem, hogy **ki nem** ette meg a sajtot.
b. *Azt kérdeztem, hogy **nem ki** ette meg a sajtot.

Ennek nyilvánvalóan szemantikai okai vannak, amelyek azonban a jelen vizsgálódás szempontjából nem relevánsak. A (15a) és a (16a) alapján azonban világos, hogy amennyiben a tagadás mellett nemcsak a kérdő névmás, hanem fókusz is van a tagmondatban, úgy a fókusz megelőzi a kérdő névmást, amely pedig megelőzi a tagadó elemet:

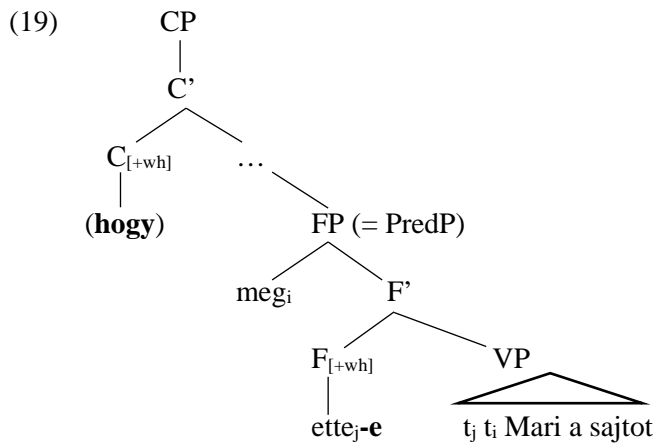
- (17) Azt kérdeztem, hogy **A SAJTOT ki nem** ette meg.

Térjünk rá a (beágyazott) poláris kérdések szerkezetére. Az *-e* kérdő partikula megjelenése esetében vagy van egy fókuszált XP a mondatban, vagy a verum focus esete áll fenn. Tekintsük a következő példákat:

- (18) a. Azt kérdeztem, **(hogy)** megette-**e** a Mari sajtot.
b. Azt kérdeztem, **(hogy)** MARI ette-**e** meg a sajtot.

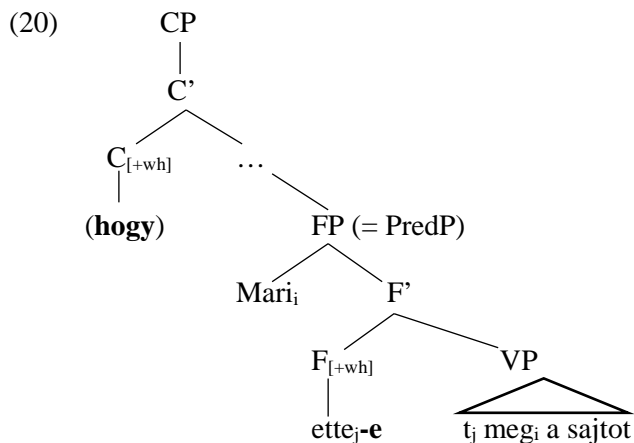
A (18a) mondatban verum focus van, a semleges „igekötő+ige” szórendet mutatva, míg a (18b)-ben az alany (*MARI*) a fókusz, ezért a szórend „ige+igekötő”. A *hogy* mondatbevezető mindkét esetben opcionálisan megjelenhet, és az *-e* kérdő partikula a lexikális igehez kapcsolódik. A [+wh] jegy a kérdőszavas kérdésekhez hasonlóan megjelenik az F fejen, és ezért logikusan az *-e* az F fejen található. Az ige a már meglévő *-e* fej melle mozog fel, és szabályosan balról adjungálódik, l. Kayne (1994) érvelését a Lineáris Megfeleltetési Axiómáról (Linear Correspondence Axiom), illetve Baker (1985, 1988) Tükörelvét (Mirror Principle).

A (18a)-beli beágyazott kérdés szerkezete mindezek alapján a következőképpen modellálható:

Mivel nincs fókuszált összetevő, az igekötő felmozoghat a [Spec,FP] pozícióba. A C fejet pedig láthatóan kitöltheti a *hogy* mondatbevezető, ugyanúgy, ahogy a (14)-ben is.

A (18b)-beli beágyazott kérdés szerkezetét a (20) ábra mutatja:

A (19) szerkezethez hasonlóan az F fejben ismét az *-e* partikula található, és az ige fejmozgatással szintén ide kerül; a fonológiailag látható *hogy* C fej ismét engedélyezett. A (19) alatti reprezentációhoz képest az az eltérés, hogy az alanyi szerepű DP (*Mari*) fókuszban van, és ezért a [Spec,FP] pozíciót foglalja el.

A tagadó elemmel való szórendi variációkat az alábbi példák mutatják:

- (21) a. Azt kérdeztem, hogy **nem etted-e** meg a sajtót.
 b. Azt kérdeztem, hogy **nem MARI ette-e** meg a sajtót.

Ezekben az esetekben egy NegP generálódik az *-e* partikulát tartalmazó FP felett. Mivel nincsen kérdő névmás, a fókusz a (21b)-ben az *-e*-t tartalmazó FP specifikálójába mozoghat, így nincsen szükség egy felsőbb FP-be való további mozgásra. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy a (21)-hez hasonló negatív poláris kérdésekben a kérdő operátornak hogyan lehet hatóköre a tagadás (illetve a fókusz)

felett. A magam részéről elfogadom azt a nézetet, miszerint a poláris kérdésekben az operátor (?) a tagmondati CP-periférián található, és így szükségszerűen hatóköre van mind a tagadás, mind a fókusz felett. A poláris kérdések minden esetben egy porpozíció (p) és annak tagadása ($\neg p$) közötti választást fejeznek ki, a pozitív poláris kérdésekben a tagmondat arra kérdez, hogy a címzett milyen mértékben elkötelezett p mellett, míg a negatív poláris kérdésekben a tagmondat arra kérdez, hogy a címzett milyen mértékben elkötelezett $\neg p$ mellett (Cantarini–Torregrossa 2014; l. még Repp 2006, Zanuttini 2006). A negatív elem szerepe mindenesetre a poláris kérdésekben más, mint a kijelentő mondatokban, akár a kérdőszós kérdésekben. Egyszerűen fogalmazva: a negatív elem jelenléte egy kijelentő mondatban a tagadás nélkül vett állítást (p) az ellenkezőjére fordítja ($\neg p$), míg a poláris kérdésekben ugyanúgy a két propozíció közötti diszjunkcióról van szó (p vagy $\neg p$, illetve p vagy $\neg p$), amely természetesen nem jelenti azt, hogy minden kontextusban felcserélhetőek lennének (Cantarini–Torregrossa 2014; a kontextus szerepéről l. még Buring–Gunlogson 2000). Mindennek különösen a nemstandard változatok tárgyalásakor lesz jelentősége.

A standard változattal kapcsolatban végezetül megjegyzendő, hogy bár eddig minden esetben azt feltételeztük, hogy az ige felmozog az F fejbe, elliptikus szerkezeteknél, mint korábban már utaltam rá, ez nem feltétlenül van így:

- (22) a. Tudom, hogy valaki megette a sajtot, de nem tudom, hogy **ki**.
b. Tudom, hogy valaki megette a sajtot, de nem tudom, hogy **MARI-e**.

Ezekben az esetekben az ige is törlés alá esik, mert nem mozog fel az F fejbe, amely a törlésért felelős [E] jegyet (vö. Merchant 2001) tartalmazza (l. Van Craenenbroeck–Lipták 2008, Bacskai–Atkari 2014a: 229–270). Az *-e* azonban ilyenkor is az F fejben van, és enklitikumként az előtte levő konstituensre (itt: a fókusz) tapad. A mai standard magyarban az *-e* ezekben az esetekben tehát nem az igeire tapad; ugyanez csak az olyan tagmondatokban mondható el, ahol a kopula zéró (3. személy, jelen idő). A standard nyelvváltozat tehát nem ismer olyan lehetőséget, ahol az ige fonológiailag látható, az *-e* partikula viszont más elemhez kapcsolódna.

A fentebb bemutatott adatok alapján levonható az a következtetés, hogy a mai magyarban a beágyazottság jelölése a CP-perifériához köthető, míg a [+wh] tulajdonság szintaktikai kódolása a nemcsak a CP-periférián, hanem a vP-periférián is történik, és a [+wh] fonológiailag látható jelölése az utóbbihoz köthető.

2.2. A nemstandard szintaktikai változatok a poláris kérdésekben

A nemstandard változatok nem mutatnak eltérést a standard változattól a kérdőszavas kérdések tekintetében. A poláris kérdések a makroszerkezet tekintetében szinten nem térnek el: beágyazott mondatokban a C fejben megjelenhet (de nem mindig kötelező) a *hogy*, az *-e* pedig a funkcionális vP-

periférián van. Ugyanakkor az *-e* nem feltétlenül az igehez kapcsolódik, amint azt az alábbi példák mutatják:

- (23) a. Nem tudom, nem-**e** jött meg Mari.
b. Nem tudom, nem-**e** MARI jött meg.
c. Nem tudom, meg-**e** jött már Mari.

Mint látható, az *-e* elem valamely felsőbb pozíciót foglal el, mint az az F fej, ahol az ige van. Az *-e* pontos helyétől függetlenül azonban az ige viselkedése nem tér el a standard változatban tapasztaltaktól, vagyis nincs okunk azt feltételezni, hogy az ige nem az F (Pred) fejben lenne, illetve a (23b) esetében a fókusz (*MARI*) ugyanúgy a legelső [Spec,FP]-ben van, mint a standard változatban. A (23a) és a (23b) mondatokban az *-e* egyaránt a *nem* elemhez tapad, és mivel a NegP a standard változatban is feljebb van, mint az FP, az *-e* pozícióján túlmenően nem látszik szerkezeti eltérés. A (23c) esetében viszont az ige kötőhöz tapad az *-e*, vagyis az ige kötő feljebb van, mint a legelső FP (PredP), amely ugyanakkor üresen marad. Az ige kötő felmozgása mindenesetre arra utal, hogy az *-e* a (23c)-ben semmiképp sem lehet egy Neg fejben; a (23a) és a (23b) esetében is kérdéses azonban, miért lenne az *-e* egy Neg fejben, hiszen nem minősül tagadó elemnek.

A pozícióval kapcsolatban megjegyzendő, hogy a (23) típusú mondatok elterjedtnek mondhatók, bár ahogy Kassai (1993) rámutat, az *-e* elemnek a tagadószóhoz való tapadása elfogadottabbnak tűnik, mint az ige kötőhöz tapadó kérdő partikula. Ugyanakkor az is igaz, hogy az ige kötőn kívül más összetevők jellemzően nem mozognak fel, vagyis fókuszált XP-k nem jelenhetnek meg ebben a pozícióban (vö. Kassai 1993 eredményeit, amelyek arra is rámutatnak, hogy például melléknévi predikátumok esetében marginálisan lehetséges a felmozgás, így elképzelhetően egy mikrováltozás továbbgyűrűzéséről van szó):

- (24) *Nem tudom, nem Mari-**e** jött meg.

Az *-e* kétféle pozíciójára további érvet szolgáltat az, hogy lehetséges a kettőzése is (vö. Kassai 1993):

- (25) a. Megkérdeztem mindenkit, **nem-e jött-e** le papucsban valamiért.
b. Megkérdeztem, hogy **ki-e jött-e** az új lemez.

Javaslatom szerint ezekben az esetekben iterált FP-vel kell számolnunk, ahol az alsó FP a már ismert módon a PredP-nek felel meg. A felső FP pedig egy polaritásért felelős projekció, amelynek specifikációjában egy olyan elem van, amely a poláris kérdés pozitív vagy negatív voltát határozza meg (l. a 2.1-es részt). Azt feltételezem tehát, hogy a NegP a nemstandard változatokban átértelmeződött egy olyan FP-vé, amely a negatív polaritást jelöli: ez egyfajta grammatikalizáció, melynek során a

lexikális tagadás egy általánosabb funkcionális kategóriába kerül át. A funkcionális vP-periférián azonban a lexikailag alulspecifikált projekciók FP-k, amelyek kérdő tagmondat esetében mind [+wh] jegyet viselnek: ezt a jegyet elég ugyan egyszer leellenőrizni, de ettől függetlenül az F fej fonológiai tartalma többször is megjeleníthető. Ez a poláris kérdésekben azért lehetséges, mert maga az *-e* az F fejben van, és így mozgás nélkül iterálható, szemben a kérdőszavas kérdésekkel, ahol a kérdőszó egy [Spec,FP]-be mozog, és mindenképpen csak egy kópia ejtődik ki. A kétszeres kifejtést mutatja a (25); gazdaságossági okok miatt azonban preferáltan csak egyszer ejtődik ki az *-e* fej, és ekkor ez szabályosan a felső kópia, ezt mutatja a (23).

A NegP-ből polaritást jelölő FP-vé való grammatikalizálódás első lépésében tehát a negatív polaritás megmarad; a második lépés az, amikor ennek az FP-nek a specifikálójában megjelenhet olyan elem is, amely a pozitív poláris kérdéseket jelöli. Ez lényegében a magyarban az igeikötő: fontos kiemelni, hogy az igeikötő természetesen megjelenhet negatív poláris kérdésekben is, ezekben az esetekben azonban a VP-n belül marad, tehát nem viselkedik kvantorként. Az igeikötő polarításban betöltött szerepét mutatja az is, hogy poláris kérdésekre adott pozitív válaszként jelenhet meg, a negatív *nem* ellenkező polaritású megfelelőjeként:

- (26) A: Elment már Mari?
B. El. / Nem.

Mivel a fókuszált XP-k nem töltenek be polaritásjelölő szerepet, ezeknek a felsőbb FP-be való mozgása nem lehetséges, pontosabban ennek az volna az alapfeltétele, hogy az FP szemantikai specifikációja tovább gyengüljön. Ha a (24)-hez hasonló mondatok egyes idiolektusokban elfogadhatóak, úgy egy ilyen változás elindult, azonban egyelőre ennek masszív hatásával nem kell számolnunk.

Mindennek értelmében tehát a nemstandard változatokban egy olyan grammatikai változás feltételezhető, amelynek kiindulópontja a standard paradigma, és amely lényegében egy NegP > PolNegP > PolP változási sorral írható le. A *nem* és az igeikötők közötti aszimmetria, vagyis az, hogy az *-e* tagadószóhoz való tapadása elfogadottabb, mint az igeikötőhöz való tapadása, arra látszik utalni, hogy a feltételezett változási sor fennáll. Ez önmagában azonban még nem elégséges bizonyíték, ugyanis a (23) típusú mondatok elfogadhatóságára vonatkozóan nehéz pontos adatokat találni, hiszen erősen stigmatizált szerkezetekről van szó, így egy-egy mondat „helytelennek” minősítése mögött sok esetben nem valódi grammatikalitási ítélet, hanem normakövetés húzódik meg. Erre utal Kassai (1993) azon megfigyelése is, hogy a kérdőívekben az adatközlők a mondatok minősítésénél jóval nagyobb mértékben minősítették az *-e* nem standard használatát helytelennek, mint amikor javítási feladatot kaptak, ahol gyakran nem jelölték ugyanazt a szerkezetet hibának.

Másképpen fogalmazva: míg egy esetleges szinkrón aszimmetriát magyarázhat az, ha a *nem* és az igeikötők között diakrón grammatikalizációs különbség van, addig a szinkrón különbség nem

bizonyítja azt, hogy valóban egy NegP > PolNegP > PolP változási sorral van dolgunk. Ezt csak történeti adatok tükrében lehet megkísérelni, vagyis ha bizonyítékot találunk arra, hogy az *-e* a *nem* jelenlétében korábban került egy az igét tartalmazó F-nél feljebbi pozícióba, mint az igeötök esetében. A tanulmány 6. részében az ómagyar és középmagyar adatok tükrében ezt fogom igazolni.

3. Diakrón változások a magyar beágyazott poláris kérdésekben

A következőkben áttekintem a magyar nyelv története során tipikusnak mondható mintázatokat a beágyazott poláris kérdések vonatkozásában; itt az ómagyar és a mai standard magyar közötti változási sort mutatom be, és ebben a részben nem foglalkozom a standard és a nemstandard változatok közötti eltérésekkel (ezekről l. a 6. részt). A három fő történeti kor a következő: ómagyar (kb. 9–16. század), középmagyar (kb. 16–18. század), és mai magyar (a 18. század végétől). Mint korábban már említettem, az ómagyar beágyazott poláris kérdéseket a *ha* C fej vezette be, amint azt a (27) mutatja:

- (27) a. & a vacnac kezet foguan viue otet az véan kuuol Es o zemèibè hagapuan o kezeit reia vètuen kèrde otèt **ha** mit latna⁷
(Müncheni kódex 44ra; 1466)
- b. es nem tudod **ha** istennek zeretetire vağ melto, awağ o haragÿara
(Bod-kódex 1r; 16. század első negyede)

A középmagyarban a *ha* C fej mellett már megjelenik az *-e* partikula is; tekintsük a következő példákat:⁸

- (28) a. kèrdette tulle **ha** nyughatike
(Bosz. 13; 1724)
- b. de nem tugja **ha** a Gyernek meg ittaje azon italt s amiat holt volnaé meg
(Bosz. 41; 1724)

Végül a mai magyarban az *-e* kitétele kötelező a beágyazott poláris kérdésekben, a *hogy* pedig vagy megjelenik, l. (29b), vagy nem, l. (29a):

- (29) a. Megesketlek téged az élő Istenre: mondd meg nekünk, te vagy-e a Krisztus, az Isten Fia?
(Neovulgata: Márk 26.63; 1997)

⁷ A *mit* névmás jelentése az adott példában 'valamit', l. a példa mai magyar megfelelőjét a (29b) példában. Az ómagyar kérdő névmások kétértelmű használatáról l. G. Varga (1992: 544).

⁸ A középmagyar adatok forrása a "Történeti Magánéleti Korpusz" (normalizált) keresője (<http://tmk.nytud.hu/>).

- b. Ő kézen fogta a vakot, kivezette a helységéből, és a szemére köpve rátette a kezeit, aztán megkérdezte tőle, **hog**y lát-e valamit.

(Neovulgata: Márk 8.23; 1997)

A beágyazott poláris kérdésekben megfigyelhető változások a fonológiai szerkezetben látható [+wh] jelölést illetően a következőképp foglalhatók össze:

(30) $ha_{[+wh]} \rightarrow ha_{[+wh]} + -e_{[+wh]} \rightarrow (hog)y + -e_{[+wh]}$

Az első esetben a [+wh] tulajdonságot a *ha* mondatbevezető hordozza, amely tehát nemcsak szintaktikailag kódolja a [+wh] jegyet, hanem azt egyben fonológiailag is egyértelműen jelöli. A második esetben a [+wh] jegyet mind a mondatbevezető, mind pedig az *-e* partikula jelöli; végül pedig a [+wh] jegyet csak az *-e* teszi láthatóvá, mivel az opcionális *hog*y mondatbevezető nem érzékeny a [$\pm$ wh] jegyre, és ezért bár beilleszthető egy [+wh] C fejbe, nem lehet a [+wh] tulajdonság fonológiai jelölője. Ennek értelmében pedig megfigyelhető egy olyan makrováltozás, amely a [+wh] jegynek a CP-periférián való kódolásából ugyanennek a jegynek a vP-periférián való kódolásába vezet el, mégpedig úgy, hogy szintaktikailag a kódolás mindkét periférián megtalálható, a fonológiai láthatóság tekintetében azonban helycsere történik.

4. Az ómagyar rendszer

Az ómagyar kérdő mondati rendszert illetően eddig csak a beágyazott poláris kérdéseket vizsgáltam; a következőkben ezért szeretném a [+wh] jegyű mondatok ómagyar kori rendszerét teljesebben áttekinteni.

A főmondati kérdésekkel kezdve, az ómagyar főmondati kérdőszavas kérdésekben a kérdőszó elem mint a [+wh] jegy látható jelölője rendre megfigyelhető. Ezt mutatja a (31a) példa a *ki*, a (31b) példa pedig a *mi* kérdő névmással:

(31) a. **K**ýe es

(Rotenburgi János deák magyar nyelvmestere 62b; 1418–1420)

b. Auag **mi** valtfagot ad ember o lèlkèiert

(Müncheni kódex 44rb; 1466)

Az ómagyar főmondati poláris kérdések tipikusan tartalmaztak egy, a tagmondat elején álló kérdő partikulát (pl. *nemde*, *minemde*), valamint a tagmondat végén megjelenő *-e* partikulát, mindkettőt opcionálisan (és a két elem egymástól függetlenül is megjelenhetett. Tekintsük a következő példákat:

- (32) a. nēde tū incab nagobbac vattoc azocnal ē
(Müncheneri kódex 12vb; 1466)
- b. Midenem gozodelmēt forbatlotoc meg ènnèkē ē
(Bécsi kódex 209; 15. század középső harmada)

Mint látható, az *-e* kérdő partikula egy tagmondatvégi pozícióban jelenik meg mindkét példában: az *-e* ráadásul nem is az ige mellett szerepel, tehát semmiképp sem foglalhatja el ugyanúgy a funkcionális vP-periferiális pozíciót, mint a mai magyarban.

A beágyazott kérdésekre rátérve elmondható, hogy a beágyazott kérdőszavas kérdésekben a kérdőszó természetesen jelen van, ezen túlmenően pedig az opcionális *hogy* az ómagyarban éppúgy megjelenhet, mint a mai magyarban is. A (33a) példa a *hogy* és a *mi* kérdőszó együttes megjelenését mutatja, a (33b)-ben pedig a *ki* és a *minémű* kérdőszó a *hogy* mellett vagy anélkül szerepel:

- (33) a. kèrdezkeduē / **hog mi** volna micor halottaibol felkèlend
(Müncheneri kódex 44vb; 1466)
- b. haromrol kerde ýtet megh olibrius Elözör nemzetsegeröl: **minemo** nemzetbelý uona
Massocor neueröl: **hóg kýuona** neue harmacor hitiröl: **hóg minemo** hitön uona
(Kazinczy-kódex 15r; 1526 és 1541 között)

Végezetül, mint korábban már láttuk, a beágyazott poláris kérdéseket a *ha* vezette be:

- (34) a. Erröl ill'en Pelda oluastatik, az velag biro nag Alexanderröl, Ki mikoron kwédette volna
køetit paradiócmhoz, kerduen **ha** oda mehetne, Felelenek az køueteknek paradiócmbol, hóg
senki oda nem mehetne, ha nem ák alazatossgal
(Bod-kódex 4r; 16. század első negyede)
- b. mëghirdètèc Amānac kèuāñauala megtudni **ha** mëgmaradna ètøruènben
(Bécsi kódex 55; 15. század középső harmada)

A [+wh] ómagyar kori jelölésével kapcsolatban két észrevételt szeretnék tenni. Egyrészt a mai magyar beágyazott kérdésekre jellemző kettős kódolási rendszer már az ómagyar beágyazott kérdőszavas kérdések esetében is adott volt: vagyis a beágyazottság és a [+wh] fonológiailag látható jelölése eltérő funkcionális projekciókban kódolódik. Másrészt az *-e* kérdő partikula már az ómagyar korban is elérhető volt a főmondati kérdésekben, mégpedig alapvetően egy fejevű CP fejeként, amint arra a következő részben kitérek.

Az ómagyar és a középmagyar közötti változások tehát mind az *-e* pozíciójában levő változást (tagmondatvégi C fejből a tagmondat belsejében, a funkcionális vP-periferián levő fejjé) jelentik, mind

pedig az *-e* megjelenését a beágyazott tagmondatokban (lévén hogy a főmondatokban az *-e* már eleve megvolt).

5. A kérdő modalitás jelölése és a funkcionális bal perifériák

A fent vázolt szerkezeti változások elméleti magyarázatához tekintsünk át néhány alapvető, más nyelvekben is kimutatható jelenséget a [+wh] és a beágyazottság jelölésével kapcsolatban. Rizzi (1997) alapján egy meglehetősen hagyományos irányvonal szerint mind a modalitás, mind pedig a beágyazottság szintaktikai kódolása a CP-perifériához köthető; ennek fonológiailag is látható megvalósulása azonban az egyes nyelvek között jelentős eltéréseket is mutathat. A beágyazott kérdések tekintetében két alapvető kódolási típust különböztethetünk meg: egyszeres kódolás és kétszeres kódolás (l. Szabolcsi 1992).

Az egyszeres kódolás esetében egyetlen elem felelős mind a modalitás, mind pedig a beágyazottság fonológiailag látható jelöléséért. Ezt mutatja az angol *if* vagy a német *ob* is:

(35) Ich habe ihn gefragt **ob** er dich kennt.
én aux.1sg őt.m kérdez.ptcp ob ő.m téged ismer
'Meggérdeztem, hogy ismer-e téged.'

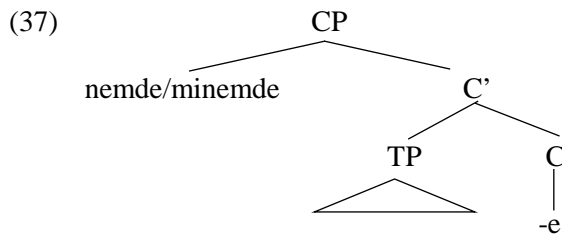
A kettős kódolás esetében eltérő elemek felelnek a beágyazottság és a modalitás fonológiailag látható jelöléséért. Fontos megjegyezni, hogy a modalitás fonológiailag látható jelölője lehet egy operátor is (pl. kérdő vagy vonatkozó névmási operátor). Ez figyelhető meg bizonyos német dialektusokban a beágyazott kérdőszavas kérdések esetében (l. Weiß 2013: 777–778, Bayer és Brandner 2008), és hasonló felállást mutatnak az angol egyes nemstandard változatai vagy a középangol is (l. Van Gelderen 2013: 162). A (36)-es példa az Alemannisch dialektusból származik, és a *fia wos* (standard német *für was* ill. *wofür* 'mire') kérdőszavas kifejezés és a *dass* 'hogy' C fej együttállását mutatja (Bayer és Brandner 2008: 88, (3a) példa):

(36) I frog-me, **fia wos dass-ma** an zwoatn Fernseher braucht.
én kérdezem-refl prep mi hogy-névmás egy második TV kell
'Kíváncsi vagyok, mire kell valakinek egy második TV.'

A fenti példa annyiban hasonló a mai magyarhoz, hogy a kérdőszavas kifejezés egy általános finit alárendelő kötőszóval együtt jelenik meg. A fő eltérés az, hogy míg a németben (és az angolban) a két elem ugyanabban a CP-projekcióban foglal helyet (a kérdőszavas kifejezés a specifikálóban, a *dass* a fejben, az úgynevezett „Doubly Filled COMP” mintázatot adva), addig a magyarban a két elem eltérő projekciókban, sőt eltérő funkcionális rétegben található.

Az egyszeres és a kétszeres kódolás alakulása tekintetében a magyar beágyazott kérdések történetében a következők állapíthatók meg. A kérdőszavas kérdéseknél minden korszakban a kétszeres kódolás mutatható ki: az opcionálisan kitöltött C fej (*hogy*) a beágyazottságot jelöli, míg a [+wh] tulajdonság fonológiailag látható jelölője maga a kérdő névmás. Ugyancsak a kétszeres kódolás jellemzi a mai magyar poláris kérdéseket: az opcionálisan kitöltött C fej (*hogy*) a beágyazottságot jelöli, a [+wh] modalitást pedig az *-e* kérdő partikula. Az egyszeres kódolás az ómagyar poláris kérdésekre volt jellemző: a C fej (*ha*) mind a beágyazottságot, mind pedig a [+wh] tulajdonságot jelölte, hasonlóan a német *ob* vagy az angol *if* esetéhez. A középmagyar állapot tehát egy átmeneti állapotot tükröz az egyszeres kódolásból a kétszeres kódolásba váltás útján. A beágyazott kérdések esetében mindvégig igaz természetesen, hogy a tagmondat C feje [+wh] jeggyel rendelkezik, hiszen például a főmondatbeli predikátum is [+wh] jegyű tagmondatot szelektál, amelyhez a [+wh] jegy szintaktikai kódolása elengedhetetlen a CP-periférián. Ugyanakkor egyedül a poláris kérdésekben szereplő *ha* esetében igaz, hogy a [+wh] C fejbe olyan elem kerül, amely lexikálisan is [+wh] specifikációjú: a *hogy* a [$\pm$ wh] jegyre nézve aluspecifikált, tehát ugyan beilleszthető egy [+wh] C fejbe, a [+wh] tulajdonság fonológiai jelölésére azonban nem alkalmas.

Térjünk rá arra, hogy mindez hogyan kapcsolódik a funkcionális bal perifériák kérdésköréhez. A beágyazott kérdésekben minden korszakban igaz, hogy a beágyazottság fonológiailag látható jelölése a CP-periférián történik. A [+wh] tulajdonság fonológiailag látható jelölése a mai magyarban teljességgel a vP-perifériához kapcsolódik: ez pedig a funkcionális vP-periféria kialakulásának eredménye, amely az ómagyar (és részben a középmagyar) korra tehető. Az ómagyarban azonban a beágyazott mellékmondatokban a [+wh] tulajdonságot a *ha* hordozta a CP-periférián, a főmondati poláris kérdésekben pedig a tagmondatvégi *-e* egy feje volt, vagyis kezdetben ez az elem is a CP-réteghez kapcsolódott. A főmondati kérdésekben pedig megjelenhetett egy tagmondat eleji kérdő partikula is (*nemde*, *minemde*), amely azokban az esetekben, ahol az *-e* egyértelműen egy feje volt (erről l. lentebb), kötelező (É. Kiss 2014: 17). A partikula kötelező volta feltehetően ahhoz köthető, hogy a feje C az ómagyarban már kihalófélben volt: tény, hogy mind C, mind F fejként kódolja a [+wh] tulajdonságot, azonban F fejként egy [+wh] jegyű C fejként van engedélyezve, míg C fejként az ómagyarban már csak egy poláris partikulával való egyeztetés révén engedélyezett. Az, hogy a partikula az F fejen lévő *-e* mellett opcionális, előtte viszont kötelező, sokkal inkább specifikáló-fej egyeztetésre utal, mint két külön CP-rétegre (bár elméletileg egy fejezetű CP és egy fejezetű CP reduplikációja sem zárható ki, l. É. Kiss 2014: 17, az udmurtról ebben a vonatkozásban l. Tánzos 2013). Az ómagyar tagmondatvégi *-e* szerkezeti helye tehát a következőképpen képzelhető el:

Az *-e* tehát ezekben az esetekben enklitikumként az előtte lévő elemre tapad, amely nem feltétlenül a lexikális ige, hanem bármi, ami a CP-réteg alatti tagmondatrészben (TP) a fonológiai szerkezetben a jobb szélén van, vagy ellipsis után látható marad. Erre a tagmondatvégi *-e* C fejre az ómagyarban vannak adatok (l. lentebb), míg a középmagyarban már nem.

Tekintsük át azokat a bizonyítékokat az ómagyarból, amelyet megmutatják, hogy az *-e* egy fejevű CP feje volt, és ez a korszak volt az is, amikor a tagmondat belsejében található *-e* elterjedt. A variáció (tehát a változás egyes lépései) nemcsak a korszakon, hanem adott esetben egy-egy szövegen belül is látható. A „Régi magyar konkordancia” korpusz normalizált részén végeztem egy keresést, és jelenleg (2015. szeptember 5.) a kereső 300 találatot ad az *-e* kérdő partikulára összesen 9 szövegben (számos egyébként már szintén normalizált szövegben tehát nem fordul elő az *-e*, ez azonban megfelel annak, hogy az ómagyarban az *-e* csak főmondati kérdésekben fordult elő, ráadásul opcionálisan). A következőkben ennek a keresésnek az eredményeit ismertetem részletesebben (a metaadatok, pl. a szöveg keletkezési ideje, tokenszámok, a korpusz honlapjáról származnak:

<http://omagyarkorpusz.nytud.hu/hu-intro.html>; a tokenszámok, ha nincs külön jelölve, alapesetben a központosítás nélküli normalizált szövegre vonatkoznak).

A legtöbb példa a Müncheni kódexből származik (1466; a betűhű szöveg tokenszáma: 63990), és ahogy az 1. táblázat mutatja, mind a négy lehetséges felszíni szerkezet adatolható:

1. táblázat: Az *-e* előfordulása a Müncheni kódexben

Felszíni szerkezet	Az <i>-e</i> státusa	Az előfordulások száma
(xxx) V xxx <i>-e</i>	egyértelműen fejevű C	14 (8.97%)
(xxx) V <i>-e</i> xxx	egyértelműen (fejkezdetű) F	65 (41.67%)
(xxx) V <i>-e</i>	kétértelmű	61
xxx <i>-e</i>	kétértelmű	16
ÖSSZESEN		156

Meglehetősen hasonló képet mutat a Bécsi kódex (15. század közepe; tokenszám: 55346), amint az a 2. táblázatból leolvasható:

2. táblázat: Az *-e* előfordulása a Bécsi kódexben

Felszíni szerkezet	Az <i>-e</i> státusa	Az előfordulások száma
(xxx) V xxx <i>-e</i>	egyértelműen fejevégű C	7 (10.6%)
(xxx) V <i>-e</i> xxx	egyértelműen (fejkezdetű) F	32 (48.48%)
(xxx) V <i>-e</i>	kétértelmű	18
xxx <i>-e</i>	kétértelmű	9
ÖSSZESEN		66

Az „xxx” szekvencia utal minden olyan fonológiailag látható elemre, amely nem a finit ige (V) vagy a kérdő partikula (*-e*). Ennek a szekvenciának a megléte vagy a hiánya az ige után kulcsfontosságú, mivel ez mutatja meg, hogy az ige és a kérdő partikula szintaktikailag egymás mellett vannak-e. Az „xxx” szekvencia megjelenése az ige előtt nagyrészt tehát nem perdöntő, leszámítva természetesen azokat az eseteket, amikor nincsen fonológiailag látható ige, hiszen ekkor valamilyen nem igei elem megjelenése szükséges ahhoz, hogy az *-e* kötött morféma valamihez hozzá tudjon tapadni.

Az „(xxx) V xxx *-e*” felszíni szerkezet arra utal, hogy az *-e* mindenképpen egy fejevégű CP feje, és ez a fej nyilvánvalóan nem szomszédos az igével: ez a konfiguráció nem lehetséges a mai magyarban, míg a többi három igen. Az „(xxx) V *-e* xxx” felszíni szerkezet azt mutatja, hogy az *-e* mindenképpen egy fejkezdetű FP feje, és ez a fej nem lehet a tagmondat végén, mivel még állnak mögötte más mondatrészek (amelyekkel kapcsolatban nincsen ok azt feltételezni, hogy extraponálva lennének).

Az „(xxx) V *-e*” konfiguráció azonban kétértelmű: egyrészt lehetséges, hogy az *-e* valóban mindenképpen kifejezetten az igéhez kapcsolódna, másrészt az is elképzelhető, hogy a kérdő partikula azért tapad az igéhez, mert éppen az ige a tagmondat végén szereplő elem. Hasonlóképpen az „xxx *-e*” szekvencia is kétértelmű: ezekben az esetekben az ige nem látható (legtöbbször elliptikus a szerkezet, de a 3. személyű kopulák jelen időben szintén zérók), így nem lehet megállapítani, hogy a kérdő partikula a teljes szerkezetben az igéhez tapadna-e, vagy a tagmondat végén állna-e. Az *-e* kérdő partikula alapesetben a finit igéhez tapad, de amennyiben nincs látható finit ige, úgy valamely, a [Spec,FP] pozícióban található elemhez kell, hogy tapadjon. Ez, mint a 2.1-es részben láttuk, a mai standard változatra is igaz, ahol egyébként az *-e* a fonológiailag látható ige megjelenésekor csak ahhoz tud tapadni. A kétértelmű esetek mindenesetre az újraelemzés szempontjából is fontosak: éppen az egyértelműen fejevégű C státusra utaló környezetek hiánya indíthatta el azt a változást, amelynek során a beszélők az *-e* elemet egy FP fejeként kezdték el értelmezni.

Mint az 1. és a 2. táblázat mutatja, a Münchener kódexben és a Bécsi kódexben az *-e* egyértelműen fejkezdetű F előfordulásainak száma meglehetősen magas, és a Bécsi kódex esetében az *-e* összes előfordulásának közel 50%-át teszik ki. Ez arra utal, hogy a 15. század közepére az *-e* partikulát alapvetően már a vP-periférián levő fejként használták. Azonban a korábbi mintázat meg sokáig együtt élt az újabbal, erre pedig az *-e* egyértelműen C fejként való használatának magas száma utal (amely arányaiban mindkét kódex esetében 10% körül mozog).

A Müncheneri kódexen és a Bécsi kódexen kívül összesen egy olyan szöveget találtam a korpusz normalizált részében, amely az *-e* partikulának mind az egyértelműen tagmondatvégi C fej, mind pedig az F használatát mutatja: ez pedig a Guary-kódex (1508 előtt; tokenszám: 20126). Az adatokat a 3. táblázat foglalja össze:

3. táblázat: Az *-e* előfordulása a Guary-kódexben

Felszíni szerkezet	Az <i>-e</i> státusa	Az előfordulások száma
(xxx) V xxx <i>-e</i>	egyértelműen fejező C	1 (14.29%)
(xxx) V <i>-e</i> xxx	egyértelműen (fejező) F	1 (14.29%)
(xxx) V <i>-e</i>	kétértelmű	3
xxx <i>-e</i>	kétértelmű	2
ÖSSZESEN		7

Mivel az összes előfordulás száma meglehetősen alacsony, erről az adatsorról nem sokat lehet elmondani; azonban az megállapítható, hogy a kétféle mintázat együttes megjelenése nem korlátozódik a Müncheneri kódexre és a Bécsi kódexre.

A korpusz normalizált részében kereshető fennmaradó szövegekben nem adatolható az *-e* fejező C használata: ezek a szövegek vagy egyértelmű F használatot, vagy kétértelmű eseteket mutatnak, vagyis természetesen a fejező C használata nem zárható ki, de semmiképp sem igazolható. A 4. táblázat a Könyvecse (1521; tokenszám: 9757) és a Jókai-kódex (1440 körül; tokenszám: 23194) adatait foglalja össze:

4. táblázat: Az *-e* előfordulása a Könyvecseben és a Jókai-kódexben

Felszíni szerkezet	Az <i>-e</i> státusa	Könyvecse	Jókai-kódex
(xxx) V <i>-e</i> xxx	egyértelműen (fejező) F	23 (53.49%)	3 (37.5%)
(xxx) V <i>-e</i>	kétértelmű	9	3
xxx <i>-e</i>	kétértelmű	11	2
ÖSSZESEN		43	8

A Kazinczy-kódex (1526–1541; tokenszám: 20027) és a Miskolci töredék (1525; tokenszám: 886) adatai az 5. táblázatban szerepelnek:

5. táblázat: Az *-e* előfordulása a Kazinczy-kódexben és a Miskolci töredékben

Felszíni szerkezet	Az <i>-e</i> státusa	Kazinczy-kódex	Miskolci töredék
(xxx) V <i>-e</i> xxx	egyértelműen (fejező) F	2 (28.57%)	1 (50%)
(xxx) V <i>-e</i>	kétértelmű	5	1
ÖSSZESEN		7	2

Végezetül vannak olyan szövegek, amelyek az *-e* partikulának csak az egyértelműen vP-periférián lokalizálható használatát mutatják: ezek a Bod-kódex (16. század első fele; tokenszám: 8754) és Rotenburgi János deák magyar nyelvmestere (1418–1422; tokenszám: 95). A keresési eredményeket a 6. táblázat foglalja össze:

6. táblázat: Az *-e* előfordulása a Bod-kódexben és a Magyar nyelvmesterben

Felszíni szerkezet	Az <i>-e</i> státusa	Bod-kódex	Magyar nyelvmester
(xxx) V <i>-e</i> xxx = ÖSSZESEN	egyértelműen (fejkezetű) F	6	3

Míndez arra utal, hogy az *-e* fejevű C fejként való használata meglehetősen ritka volt az ómagyarban, és az a szöveg, amelyik a normalizált korpuszban a legtöbb előfordulását tartalmazza, viszonylag korai a többihez képest. Ez összhangban van azzal a feltevéssel, hogy a fejevű CP > fejkezetű CP változásnak az ómagyar korra már csak a vége tehető.

Megjegyzendő, hogy a kereshető normalizált korpuszon kívüli szövegek közül még lehetnek olyanok, amelyekben jelentős számú példa lehet, így az Apor-kódex (15. század vége – 16. század eleje), amelyet hagyományosan egy csoportba szoktak sorolni a Münchener kódex és a Bécsi kódex szövegével („Huszita Biblia”); de itt említhető a Nádor-kódex is, l. É. Kiss (2014: 16) vonatkozó példáit. Indokolt tehát azt a következtetést levonni, hogy az ómagyar pontosan az a korszak, amikor az *-e* státusát illetően a fejevű C-ből a fejkezetű F-be való változás vége megfigyelhető.

Felmerül a kérdés, hogy a változás miért ment végbe. Az ómagyarban még tetten érhető az a jelentős tipológiai változás a szórendet illetően, amely az ősmagyar SOV szórendtől az ómagyar (és mai magyar) „Top Foc V X” szórendig vezetett el (l. É. Kiss 2013). Ez egyrészt magával vonta a főként fejevű projekciókból a főleg fejkezetű projekciók irányába való változást. Másrészt megfigyelhető a nemfinit alárendeléshez képest a finit alárendelés preferenciájának megnövekedése (l. Bacskai-Atkari–Dékány 2014), amelynek a funkcionális bal perifériák kialakulása és megerősödése szempontjából is kulcsfontosságú szerepe volt, mind a CP-rétegben, mind pedig a funkcionális vP-rétegben.

Ezeknek a makrováltozásoknak a hatása a beágyazott poláris kérdésekben is kimutatható. A *ha* általi jelölésből a *hogy* és az *-e* kombinációjába való változás fő kiváltó okai tehát a következők. Először is, az általános finit alárendelő *hogy* szerepének kiterjedése megfigyelhető az ómagyar kor során (l. Bacskai-Atkari 2012, 2014a, 2014b), összhangban azzal, hogy a finit alárendelés szerepe megnőtt, illetve hogy a (fejkezetű) CP-periféria kialakult és megerősödött. Ez egy fontos tényező volt a *hogy* beágyazott [+wh] jegyű tagmondatokban való megjelenésében, először a kérdőszavas kérdések, később pedig a poláris kérdések esetében.

Másodszor, a [+wh] jegy kódolása a vP-periférián grammatikalizálódott: ebben a tekintetben a kérdőszavas kérdések analógiásan hatottak a poláris kérdésekre. Vagyis: míg a [+wh] jegy szintaktikai

kódolása értelemszerűen megvan a C fejen, addig a kérdőszavas kérdésekben a [+wh] jegy fonológiailag látható jelölője (a kérdőszó) nem a CP-perifériára, hanem a funkcionális vP-perifériára, egy FP specifikálójába mozog. Ez a konfiguráció a poláris kérdésekben analógiásan az -e vP-perifériára való átértelmezéséhez vezetett: feltehetően első lépésben az -e fejevé C-ből fejezdetű C-vé értelmeződött át, és ez értelmeződött át F fejjé a funkcionális vP-periféria fejlődésével párhuzamosan. Fejevé FP-projekciókra egyáltalán nincs bizonyíték; ez nem meglepő, hiszen a funkcionális vP-réteg akkor kezdett el megjelenni, amikor a fejevé funkcionális rétegek már eleve ritkák voltak (valójában az -e az utolsó és így valójában adatolható fejevé C, l. É. Kiss 2014, Bacsikai-Atkari-Dékány 2014). Az újraelemzésben kulcsfontosságúak lehetnek az 1–6. táblázatokban is bemutatott kétértelmű szerkezetek. Ilyen esetekben ugyanis egy fejevé C státusú -e a fonológiai szerkezetben egy olyan elemhez tudott tapadni, amely a fentebb ismertett szórendi makrováltozás okán egyre inkább az FP-vel azonosítódott, hiszen ennek az FP-nek a kialakulásával mind a finit ige, mind egy elliptikus szerkezet maradványa (pl. fókusz) ebben a projekcióban található (előbbi a fejen, utóbbi a specifikálóban).

Fontos kiemelni, hogy mivel a fejezdetű F és a fejevé C különálló pozíciók, abban az időszakban, amikor mindkét fejezdetű elérhető, az -e adott esetben egy tagmondaton belül kétszer is megjelenhet, a (38) példához hasonló konfigurációt eredményezve⁹ (É. Kiss 2014: 16, (17) példa):

(38) Mínemde elfeletheti-e az aña v kis germoket-e
(Nádor-kódex 26r; 1508)

Mint látható, az első -e az igehez kapcsolódik, a második pedig a tagmondat legvégén található, vagyis egy fejevé CP fejeként; ezen kívül a tagmondat elején a *minemde* kérdő elem is megjelenik (l. a 4. részt). A kétfajta -e partikula párhuzamossága (adott esetben együttes megjelenése), illetve az, hogy a fejevé C csak lassan kopott ki a nyelvből, összhangban vannak azzal az elmélettel, hogy a grammatikai változások S-görbével írhatók le (erről a magyar szórend vonatkozásában l. É. Kiss 2014; az elméletről l. Kroch 1989, Croft 2000).

Harmadszor, mint már utaltam rá, a fókusz megvalósításában megfigyelhető változások szintén hozzájárultak a beágyazott kérdések esetében megállapítható változásokhoz. Az SOV szórendből „Top Foc V X” szórendre való alapvető tipológiai a közvetlenül az ige előtti fókuszpozíció kialakulását

---

⁹ Megjegyzendő, hogy az ómagyar kérdőklitikum-kettőzés nem azonos a mai nemstandard változatokban megfigyelhető kettőzéssel: a (38) esetében világos, hogy míg az első -e a funkcionális vP-periférián van, addig a második a teljes tagmondat végén, vagyis egy C fejen. A mai nemstandard példákban viszont olyan kettőzés figyelhető meg, ahol mindkét -e a funkcionális vP-periférián van, vö. Kassai (1993). Ezt mutatja az alábbi példa (Kassai 1993: 100 példája):

(i) Az ember nem tudta, hogy érdemes-e volt-e kínlódní.

Az ómagyarban a kettőzés lehetősége tehát nem önmagában abból következik, hogy az -e két különböző funkcionális periférián jelenhet meg, hanem abból, hogy több pozíciója lehetséges, akár ugyanazon a periférián belül.

eredményezte: a mondathangsúly szabályszerűen az Intonációs Frázis bal szélére esik, itt pedig vagy az ige található, vagy a közvetlenül az ige előtti pozícióban lévő elem, l. Szendrői (2001). Ebben az FP pozícióban azonban a fókuszon kívül más összetevők is megjelenhetnek, ahogy azt a 2. részben is láttuk (l. még É. Kiss 2005a, 2005b), ezért nem indokolt azt feltételezni, hogy ez a pozíció közvetlen módon kapcsolódik össze a fókusz fogalmával. Az *-e* partikula ennek a funkcionális FP-nek a feje, és mivel nem tekinthető fókuszjelölő elemnek, a javasolt elemzés az, hogy a [+wh] tulajdonság jelölője a poláris kérdésekben.

Felmerül a kérdés, hogy ha a középmagyarban lehetséges volt az *-e* és a *ha* együttállása (l. a 3. részt), akkor miért nem volt ez lehetséges az ómagyarban is. Mint korábban rámutattam, az *-e* eleve csak főmondati kérdésekben volt jelen eleinte, és a beágyazott kérdésekben való megjelenése valóban a középmagyar korra tehető. Feltehetően a beágyazott kérdésekben való megjelenése azért sem volt eleinte lehetséges, mert két fonológiai tartalommal rendelkező, [+wh] jegyű C fej (egy fejevégi és felette egy fejkezdetű CP) gazdaságossági okok miatt sem generálódott: a főmondatokban a partikula és az *-e* együttállása, mint a (37) ábra is mutatja, egyetlen CP-t feltételez. Amennyiben azonban a két fonológiailag látható [+wh] jegyű funkcionális fej két eltérő bal periférián van, úgy inkább az egyeztetés látható megjelenéséről van szó. Illetve természetesen azzal is számolnunk kell, hogy a beágyazott poláris kérdésekben analógiás hatás révén jelenik meg az *-e* (közvetlenül a főmondatokból, közvetetten pedig az F-beli pozícióját illetően a kérdőszós kérdésekből), ez azonban nem szorítja ki azonnal az eredetileg is meglévő C fejet, hanem előbb megszilárdul ebben a pozícióban, ezzel az eredeti C fej funkciójának gyengüléséhez vezetve.

6. Változások a funkcionális vP-periférián

A tanulmány utolsó részében arra a kérdésre térek vissza, amelyet a 2.2. rész végén tárgyaltam: tudniillik arra, hogy a nemstandard változatok levezethetők-e a standard változathoz egy NegP > PolNegP > PolP grammatikalizációs sor segítségével. Ennek számos feltétele van. Az egyik az, hogy a történeti adatoknak valóban azt kell mutatniuk, hogy a tagadó *nem* mellett előbb jelent meg az *-e* egy, az igét tartalmazó F fejnél fentebbi F pozícióban, mint az igekötő mellett. A másik feltétel pedig az, hogy az ómagyarban, amikor az *-e* rögzülése F fejként még nem ment teljesen végbe (hiszen, mint az 5. részben láttuk, még mindig vannak fejevégi C-re valló adatok), ne legyen jelen a mai nemstandard változatra jellemző variánsok (vagy csak elenyésző mértékben), hiszen ez inkább arra utalna, hogy az *-e* eleve kétféle módon rögzült. Az általam végzett korpuszvizsgálat alapján elmondható, hogy ez a két feltétel teljesül, ez pedig alátámasztja a grammatikalizációs feltevést. Megjegyzendő, hogy egy irodalmi–köznyelvi normarendszer szabályozó erejével a 19. századig nem kell számolni, tehát a mai nemstandard változatoknak megfelelő szórend hiánya sokkal inkább a szerkezet tényleges hiányára utal, mint a mai magyar esetében, hiszen a 19. századig valódi preskriptív nyomás nem tehető fel.

Az ómagyar kor vonatkozásában a „Régi magyar konkordancia” korpusz normalizált részén végeztem egy keresést, és, mint az előző részben is utaltam rá, a kereső jelenleg (2015. szeptember 5.) összesen 300 találatot ad az *-e* kérdő partikulára. Megnéztem az összes olyan esetet, ahol a *nem* vagy valamely igekötő szerepelt, és az *-e* nem egyértelműen tagmondatvégi C fej: ebben az esetben nem tettem különbséget a potenciálisan kétértelmű szerkezetek és az egyértelműen az *-e* F fejben lévő generálását mutató esetek között. Összesen 35 példa volt a *nem* esetében, és ezek mindegyike a „*nem* + ige + *-e*” sorrendet mutatja (pl. *nem olvasott-e*); ezt illusztrálja a (39a) példa. Az igekötőkkel való kombinációra összesen 24 példát találtam, és ezek közül mindegyik az „igekötő + ige + *-e*” sorrendet mutatja (pl. *elolvasta-e*), ezt illusztrálja a (39b) példa.

- (39) a. Midēnē Ifl̄t **nē mentettēm ē** fel Egiptō[nac] földeből & a palestinayakat Capadociabol & a Cyrofiakat Cyreneabol
(Bécsi kódex 230; 15. század középő harmada)
- b. nemde, **meg engeztel<tet>tnek e** ezek teged istennek
(Bod-kódex 3r; 16. század első negyede)

Az ómagyarban tehát a *nem* fejevégű CP-ben lévő *-e* pozíciója az FP-ben megegyezik a mai standard nyelvváltozatával.

A középmagyar kor vonatkozásában a “Történeti Magánéleti Korpusz” normalizált keresőjét használtam, és ez jelenleg (2015. szeptember 5.) összesen 1216 találatot ad az *-e* kérdő partikulára. Megjegyzendő, hogy ebben a korpuszban egy találat egy mondatra (nem pedig tagmondatra) vonatkozik, így egy adott találaton belül akár több előfordulással is számolhatunk. Ismételten megnéztem az összes olyan esetet, ahol a *nem* vagy valamely igekötő szerepelt. Összesen 101 példát találtam a „*nem* + ige + *-e*” sorrendre; ezt illusztrálja a (40a) példa. A *nem-e* szekvenciára összesen 11 példát találtam, ebből 3 olyan, ahol a *nem-e* egy lexikális ige előtt jelenik meg; ezt a típust illusztrálja a (40b) és a (40c). A fennmaradó 8 esetben tartoznak az olyan poláris kérdések is, amelyek csak a polaritás jelölőjét (itt: *nem*) és az *-e* partikulát tartalmazzák, erre példa a (40d) és a (40e). Az igekötők esetében értelemszerűen csak azokat a példákat vettem figyelembe, ahol az igekötő az ige előtt található. Összesen 116 példát találtam az „igekötő + ige + *-e*” sorrendre; ezt illusztrálja a (40f). Az „igekötő + *-e*” konfigurációra azonban egyáltalán nem volt példa, sem ige előtt, sem valamilyen elliptikus szerkezetben. Végül a (40g) egy olyan esetet mutat, ahol az igekötő megelőzi a tagadó elemet, az *-e* pedig az igehez tapad.

- (40) a. Es szókkal cselekedetekkel ollyassokkal **nem élté**, a mellyek boszorkánsággal és ördögösséggel öszve szövetkezve lettek volna.
(Bosz. 114; 1721)

- b. Vallyon **neme** inkább arra **kért** s ösztönzött, azon rosz Aszony hogy te is adgyad maghadat a féle roszszasághra, és hogy nem akartál néki eengedelmeskedni azért rontott megh?
(Bosz. 95; 1750)
- c. Valla megh a Tanu, **neme** mindétigh bü bajos és Boszorkányos Aszonnak tartatván Eördögghi Mesterséghekkal **élté**?
(Bosz. 422; 1747)
- d. Mindazáltal meglássok, **leszen-e** szükség **nem-i**?
(Nád. 42; 1559)
- e. kitül is kérdezték ha ugyan megh holt, és el temetett Attyát **föl astae neme**
(Bosz. 423; 1747)
- f. el hozvan a vaját Macskával próbáltatta ha **meg eszi é** de a Macska nem is nyúlt hozzá
(Bosz. 1a; 1732)
- g. Kik voltak azok s **meg nem neveztee** azokat Furián János.
(Bosz. 362; 1744/1747)

A fenti számadatok egyértelműen alátámasztják azt a hipotézist, miszerint a *nem-e* szekvencia időben előbb jelenik meg, mint az *-e* igekötőhöz való tapadása, ez pedig a már ismertett grammatikalizációs sornak (NegP > PolNegP > PolP) felel meg. A *nem-e* szekvenciára már a középmagyar kor elején, tehát a 16. század végén is található példa, l. (40d), míg a korpuszban a kései, 18. századi példák között sincsen az igekötőhöz tapadó *-e* partikula, ez a konfiguráció tehát elképzelhetően még a középmagyarnál is későbbi fejlemény. Megjegyzendő az is, hogy a „Történeti Magánéleti Korpusz”, mint a neve is utal rá, olyan szövegeket tartalmaz, amelyek a mindennapi, magánéleti regiszterhez állnak közel, és ezért nem valószínű, hogy valamilyen regiszterhez köthető szándékolt archaizmus okán ne jelennének meg a kérdéses szerkezetek. Köznyelvi norma nyomásával pedig ebben a korszakban még nem kell számolnunk.

A (40) alatt közölt adatokkal kapcsolatban még a következőkre szeretném felhívni a figyelmet. Mind a (40b), mind a (40c) esetében elmondható, hogy a *nem-e* meglehetősen magas pozícióban van a tagmondaton belül, hiszen nem is szomszédos az igével: a kettő közé más összetevők is beékelődhetnek. Ez összhangban van egy NegP-ből PolNegP-be grammatikalizálódott projekció feltételezhető tulajdonságaival, amely tehát a funkcionális vP-periféria bal szélén található, és nem kapcsolódik közvetlenül az igéhez vagy valamely konstituenshez (pl. fókusz). A (40b) esetében ugyanakkor a *vajon* tagmondat éli megjelenése azt is világosan mutatja, hogy a *nem-e* alakulat nem tekinthető egy [Spec,CP]-ben grammatikalizálódott komplex partikulának sem.

A (40d) és (40e) típusú poláris kérdések szintén azt erősítik, hogy a *nem-e* alakulat azokban az esetekben jelenik meg, amikor a kérdés negatív polaritását fejezik ki, szembeállítva a pozitív polaritással, amelyet az „ige *-e*”, l. (40d), vagy az „igekötő + ige + *-e*”, l. (40e), szekvencia fejez ki. Olyan redukált poláris kérdésekre ugyanakkor nincs példa, ahol az „igekötő + *-e*” szekvencia

szerepelne, ez pedig alátámasztja azt, hogy ebben a korban a grammatikalizáció csak a PolNegP státusig jutott el, az általánosabb PolP-ig nem. Az igekötő felsőbb pozícióba való mozgásának ugyanakkor önmagában véve nincs akadálya, amint a (40g) is mutatja, ahol az igekötő (*meg*) megelőzi a tagadó elemet; ez a konfiguráció a mai standard magyarban is lehetséges, l. a (11b) alatt. A (40g) esetében az igekötő felmozgása tehát nem annak polaritást jelölő funkciójából adódik, mint a mai nemstandard változatokban, hanem a tagadás hatóköréből való kimozgásról van szó. Az *-e* partikula ennek megfelelően a legelső FP fejében van, és az igéhez kapcsolódik.

A történeti adatok mindezek fényében azt mutatják, hogy a nemstandard változatok a mai standardnak megfelelő konfigurációkból alakultak ki. Az ómagyarban még nincsen kétféle változat; a nemstandard változatok kialakulása egy hosszú, többlépcsős folyamat eredménye, amely folyamat a középmagyar korban indult el, de nagyrészt később mehetett végbe. Természetesen a vizsgált problémát további kutatásoknak kell pontosabban feltárnia, a makrofolyamatok szintjén azonban a jelen tanulmányban adott modell egyelőre adekvát módon képezi le a tapasztalt szintaktikai paradigmák egymáshoz való viszonyát.

7. Összegzés

A jelen tanulmány a magyar beágyazott poláris kérdésekben tapasztalható diakrón változásokat vizsgálta, különösen az ómagyar és a mai magyar állapot közötti tipológiai különbségekre koncentrálna. Míg az ómagyar beágyazott poláris kérdéseket a *ha* mondatbevezető jelölte, addig a mai magyarban a fonológiailag is látható jelölést a beágyazottság tekintetében a *hogy* mondatbevezető, a [+wh] jegy tekintetében pedig az *-e* kérdő partikula végzi. Mint rámutattam, a magyar beágyazott poláris kérdések a beágyazottság és a [+wh] jegy kódolásának vonatkozásában az egyszeres kódolásból a kétszeres kódolás irányába változtak.

A kérdéses változás számos olyan tényezőhöz kötött, amelyek általánosabb érvényben (tehát nem pusztán a speciális szerkezet tekintetében) vannak jelen a nyelvben, illetve annak történetében. Ilyen egyebek között a mondatípus kódolásának kérdésköre, és konkrétan a [+wh] tulajdonság látható jelölésének a funkcionális vP-periférián való grammatikalizálódása. Emellett a funkcionális bal perifériák kialakulásának is fontos szerep tulajdonítható, hiszen ezzel megerősödött a fejkezdetű CP-réteg, és megjelent a funkcionális vP-réteg. Végezetül az információszerkezet szerepét is fontos figyelembe venni: a fókusz pozíciójának a vP-periférián való stabilizálódása hozzájárult ennek a perifériának a megerősödéséhez.

Az ómagyar és a mai magyar között végighúzó makrováltozás mellett kitértem a mai standard és nemstandard változatok egymáshoz való viszonyának a kérdésére is: míg előbbiben az *-e* mindig az igéhez kapcsolódik (kivéve, ha nincsen fonológiailag látható ige), addig az utóbbiban az *-e* a tagadószóhoz és igekötőhöz is kapcsolódhat. Mint rámutattam, ezek az utóbbi szerkezetek nem

találhatóak meg az ómagyarban, és a középmagyarban is egyelőre csak a tagadószóhoz való tapadás adatható. Feltételezésem az, hogy a tagadó elem a nemstandard változatokban a poláris kérdések esetében egy polaritást jelölő operátorra értelmeződött át, amely egy olyan funkcionális projekcióban található, amelynek a fejében megjelenhet az *-e*. Egy további lépés eredménye az, amikor ez a polaritást jelölő projekció nemcsak a negatív polaritást, hanem a pozitívát is hordozhatja, ebben az esetben pedig az igekötő is megjelenhet itt, ugyancsak az *-e* fej jelenléte mellett. A diakrón adatok tehát összhangban vannak azzal a feltételezett grammatikalizációs sorral, amelynek során a kérdéses projekció egyre kevésbé specifikált. Ez a változás nem érinti a standard dialektust; az ómagyartól a mai magyarig bemutatott makrováltozással szemben ez egy kisebb horderejű újraelemzési folyamat, amelynek elindulásához ugyanakkor feltétel a makrováltozás végbemenetele.

Irodalom

- Aldridge, Edith 2011. Neg-to-Q: The historical origin and development of question particles in Chinese. *The Linguistic Review* 28.4: 411–447.
- Bacsikai-Atkari, Julia 2012. The diachronic system of the left periphery of subordinate clauses in Hungarian. In: Balázs Surányi (szerk.): *Proceedings of the Second Central European Conference in Linguistics for Postgraduate Students*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 3–23.
- Bacsikai-Atkari, Julia 2014a. The syntax of comparative constructions: Operators, ellipsis phenomena and functional left peripheries. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam.
- Bacsikai-Atkari, Julia 2014b. Cyclical change in Hungarian comparatives. *Diachronica* 31.4: 465–505.
- Bacsikai-Atkari, Julia 2014c. A véges alárendelő összetett mondatok története. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 239–279.
- Bacsikai-Atkari, Julia – Éva Dékány 2014. From non-finite to finite subordination: The history of embedded clauses. In: Katalin É. Kiss (szerk.): *From head-final to head-initial: The evolution of functional left peripheries in Hungarian syntax*. Oxford: Oxford University Press. 148–223.
- Baker, Mark 1985. Mirror theory and morphosyntactic explanation. *Linguistic Inquiry* 15: 373–415.
- Baker, Mark 1988. *Incorporation: A theory of grammatical function changing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bayer, Josef – Ellen Brandner 2008. On Wh-Head-Movement and the Doubly-Filled-Comp Filter. In: Charles B. Chang – Hannah J. Haynie (szerk.): *Proceedings of the 26th West Coast Conference on Formal Linguistics*. Somerville, MA: Cascadia Proceedings Project. 87–95.
- Bhatt, Rajesh – Roumyana Pancheva 2006. Conditionals. In: Martin Everaert – Henk van Riemsdijk (szerk.): *The Blackwell companion to syntax*. Malden, MA: Blackwell. 638–687.

- Büring, Daniel – Christine Gunlogson 2000. Aren't positive and negative polar questions the same? Manuscript UCSC/UCLA.
- Cantarini, Sibilla – Jacopo Torregrossa 2014. On polar questions, negation, and the syntactic encoding of epistemicity. In: Sibilla Cantarini et al. (szerk.): *Certainty-uncertainty – and the attitudinal space in between*. Amsterdam: John Benjamins. 199–215.
- Craenenbroeck, Jeroen van – Anikó Lipták 2008. On the interaction between verb movement and ellipsis: New evidence from Hungarian. In: Charles B. Chang – Hannah J. Haynie (szerk.): *Proceedings of the 26th West Coast Conference on Formal Linguistics*. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project. 138–146.
- Croft, William 2000. *Explaining language change: An evolutionary approach*. London and New York: Longman.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- É. Kiss, Katalin 2005a. Event types and discourse linking in Hungarian. *Linguistics* 43: 131–154.
- É. Kiss, Katalin 2005b. Eseményszerkezet és topik-predikátum tagolás a magyar mondatban. *Nyelvtudományi Közlemények* 101: 160–172.
- É. Kiss, Katalin 2006. Focussing as predication. In: Valéria Molnár – Susanne Winkler (szerk.): *The architecture of focus*. Berlin: Mouton de Gruyter. 169–194.
- É. Kiss, Katalin 2008a. The structure of the Hungarian VP revisited. In: Szilárd Szentgyörgyi et al. (szerk.): *Approaches to Hungarian 10*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 31–58.
- É. Kiss, Katalin 2008b. Free word order, (non-)configurationality and phases. *Linguistic Inquiry* 39.3: 441–474.
- É. Kiss, Katalin 2013. From Proto-Hungarian SOV to Old Hungarian Top Foc V X. *Diachronica* 30.2: 202–231.
- É. Kiss, Katalin 2014. The evolution of functional left peripheries in the Hungarian sentence. In: Katalin É. Kiss (szerk.): *From head-final to head-initial: The evolution of functional left peripheries in Hungarian syntax*. Oxford: Oxford University Press. 9–55.
- Filip, Hana 1996. Quantification, aspect and lexicon. In: Geert-Jan Kruijff et al. (szerk.): *Proceedings of FORMAL GRAMMAR*. Prague: Eighth European Summer School in Logic, Language and Information. 43–56.
- G. Varga, Györgyi 1992. A névmások. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 455–569.
- Gelderen, Elly van 2009. Renewal in the left periphery: Economy and the complementiser layer. *Transactions of the Philological Society* 107.2: 131–195.
- Gelderen, Elly van 2013. *Clause structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gugán, Katalin 2012. Zigzagging in language history: Negation and negative concord in Hungarian, *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 1. 1–2: 89–97.

- Halm, Tamás 2014. Free choice and aspect in Hungarian. In: Katalin É. Kiss et al. (szerk.): Approaches to Hungarian 14: Papers from the 2013 Piliscsaba conference. Amsterdam: John Benjamins. 167–185.
- Horvath, Julia 1986. FOCUS in the theory of grammar and the syntax of Hungarian. Dordrecht: Foris.
- Iatridou, Sabine – David Embick 1994. Conditional inversion. In: Mercè González (szerk.): Proceedings of the North Eastern Linguistic Society 24. Amherst: Graduate Linguistics Student Association. 189–203.
- Izvorski, Roumyana 2001. Free adjunct free relatives. In: Roger Billerey – Brook Lillehaugen (szerk.): Proceedings of the Nineteenth West Coast Conference on Formal Linguistics. Somerville: Cascadilla Press. 232–245.
- Kántor, Gergely 2008. On Hungarian relative operators. The Even Yearbook 8: 1–12.
- Kassai, Ilona 1993. Nyelvi norma és nyelvhasználat viszonyáról az *-e* kérdőszó mondatbeli helye(i) kapcsán. Hungarológia 3: 93–102.
- Kayne, Richard 1991. Romance clitics, verb movement and PRO. Linguistic Inquiry 22: 647–686.
- Kayne, Richard 1994. The antisymmetry of syntax. Cambridge, MA: MIT.
- Kroch, Anthony S. 1989. Reflexes of grammar in patterns of language change. Language Variation and Change 1: 199–244.
- Repp, Sophie 2006. ¬(A&B): Gapping, negation and speech act operators. Research on Language and Computation 4.4: 397–423.
- Rizzi, Luigi 1997. The fine structure of the left periphery. In: Liliane Haegeman (szerk.): Elements of grammar. Dordrecht: Kluwer. 281–337.
- Rizzi, Luigi 2001. On the position Int(errogative) in the left periphery of the clause. In: Guglielmo Cinque – Giampaolo Salvi (szerk.): Current studies in Italian syntax: Essays offered to Lorenzo Renzi. Amsterdam: Elsevier North-Holland. 287–296.
- Szabolcsi, Anna 1992. Subordinators: Articles and complementizers. In: István Kenesei – Csaba Pléh (szerk.): Approaches to Hungarian 4. Szeged: JATE. 123–137.
- Szendrői, Kriszta 2001. Focus and the phonology–syntax interface. Doctoral dissertation. London: University College London.
- Tánczos, Orsolya 2013. *Hogy... hogy?* Kettős kötőszók az udmurtban. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): Nyelvelmélet és kontaktológia 2. Piliscsaba: PPKE BTK. 279–293.
- Weiß, Helmut 2013. Satztyp und Dialekt. In: Jörg Meibauer et al. (szerk.): Satztypen des Deutschen. Berlin: Walter de Gruyter. 764–785.
- Zanuttini, Raffaella 2006. On the relevance of tense for sentential negation. In: Luigi Rizzi – Adriana Belletti (szerk.): Parameters and functional heads: Essays in Comparative Syntax. Oxford: Oxford University Press. 181–208.